

УДК 82-7-92 : 070.41 (477)

ДЕРЖАВОТВОРЧА ПРОБЛЕМАТИКА В ДРУКОВАНИХ ЗМІ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Наталія ЗИКУН

д-р н. із соц. ком., доц.

Університет державної
фіскальної служби Українивул. Університетська, 31
08201, м. Ірпінь, Україна

e-mail: nzykun@ukr.net,

ORCIDID ID 0000-0001-9727-6190

© Зикун Н., 2018

Досліджується український пресовий дискурс початку ХХ століття як актуальний науковий об'єкт через непересічне значення для формування українства, підготовку передумов для української революції та відстоювання її завоювань. Автором важливою його частиною вважаються публікації, присвячені українському духовному відродженню, мовно-культурологічній проблематиці як фундаменту та інструменту виборювання української державності. Період неодноразово привертав увагу істориків (В. Верига, Д. Дорошенко, Г. Касьянов, П. Губа, В. Меша), маємо глибокі й комплексні наукові дослідження журналістикознавців (І. Крупський, І. Михайлин, Н. Сидоренко, М. Тимошик, П. Федоришин), однак існує потреба поглиблення розуміння окремих аспектів проблеми, уточнення акцентів через можливість залучення до наукового обігу нових видань, фактологічних даних, коригування на цій основі певних історичних оцінок.

Завданнями статті є диференціація тематичних напрямів боротьби за утвердження державності України в демократично-національній пресі початку ХХ століття; окреслення проблемно-тематичних і жанрових конструктів пресової боротьби за утвердження української мови як важливого засобу націє- і державотворення; аналіз системи прийомів і засобів, використовуваних авторами і редакціями демократичних українських видань, зокрема щоденної безпартійної газети «Відродження», українських сатиричних журналів «Будяк», «Гедз», «Реп'яхи».

Окреслюються тематичні напрями пресової боротьби за утвердження державності України на початку ХХ століття. Аналізується відображення в українській періодиці (газеті «Відродження», сатиричних журналах «Гедз», «Будяк», «Реп'яхи») одного із важливих її аспектів — відстоювання державної мови. Встановлюються проблемно-тематичні, жанрові конструкти репрезентації в друкованих ЗМІ проблеми запровадження української мови як важливого засобу націє- і державотворення. Описується роль української демократичної преси у формуванні й систематизації норм української мови, розширенні сфери її побутування.

Ключові слова: державна мова, газетна мова, мовна норма, лексикографічні джерела, сатиричний журнал.

STATEFORMING ISSUES IN THE PRINTED MASS MEDIA AT THE BEGINNING OF THE XXth CENTURY

Nataliia Zykun

Doctor of Science in Social Communications
Associate Professor
University of Ukraine State Fiscal Service
31 Unversytetska Str., 08201, Irpin, Ukraine
e-mail: nzykun@ukr.net
ORCID ID 0000-0001-9727-6190

The article deals with the press discourse of the XXth century beginning as a relevant scientific object, having an outstanding significance for Ukrainian nation formation, preparation of prerequisites for Ukrainian revolution and its achievements defense. As one of its important part, the author considers publications, devoted to Ukrainian spiritual revival, language and cultural problems as the basis and instrument in the struggle for Ukrainian statehood. Not once did this period attract attention of historians (V. Veryha, D. Doroshenko, H. Kasianov, P. Huba), we have thorough and complex scientific researches (I. Krupskyi, I. Mykhailyn, N. Sydorenko, M. Tymoshyk, P. Fedoryshyn), but there exists a problem of deeper understanding of some problem aspects, accent adjustment due to the possibility of attracting new publications, fact data, updating of certain historic assessments on this basis.

The tasks of the article are to differentiate thematic directions of struggle for strengthening Ukrainian statehood in democratic-national press at the XXth century beginning; to outline problem-thematic and genre constructs of press struggle for Ukrainian language consolidation as important means of nation- and state formation; to analyze the systems of means and devices, used by authors and editorial boards of democratic Ukrainian periodicals — daily unaffiliated newspaper “Vidrodzhennia” (“Revival”), Ukrainian satiric journals “Budiak” (“Thistle”), “Gedz”, “Repiakhy” (“Burdocks”).

Thematic directions of the press struggle for strengthening Ukrainian statehood at the XXth century beginning are drawn a line round. The reflection of one of its important aspects — defending the Ukrainian language — in Ukrainian periodicals (newspaper “Vidrodzhennia”, satiric journals “Gedz”, “Budiak”, “Repiakhy”) is analyzed. Problem-thematic, genre constructs of representation of the Ukrainian language problem as an important means of nation and statehood formation in printed mass media are stated. The role of Ukrainian democratic press in the formation and systematization of the Ukrainian language norms and its expansion are described.

Key words: official language, newspaper language, language norm, lexicographic sources, satiric journal.

Постановка проблеми

Український пресовий дискурс початку ХХ століття є актуальним науковим об'єктом через непересічне значення для формування українства, підготовку передумов для української революції та відстоювання її завоювань. Важливою частиною масиву газетно-журнальних публікацій аналізованого періоду є ті, що присвячені українському духовному відродженню, мовно-культурологічній проблематиці як фундаменту та інструменту виборювання української державності. Однак нині, в контексті наукового аналізу феномену Української революції, актуалізується значення інформаційних чинників, або каталізаторів революційних перетворень, на українських теренах. Нами уже вказувалося на доцільність більш чіткої оцінки інтенсифікації пресового розвитку, особливої ролі саме сатиричних, насамперед журнальних видань, які «...в ті роки виконували й консолідаційну, організаційну функцію, формували стандарти суспільної поведінки» (Зикун Н. І., 2017, с. 27–28).

Аналіз стану розробки проблеми

Досліджуваний період неодноразово привертая увагу істориків (В. Верига, Д. Дорошенко, Г. Касьянов, П. Губа, В. Меша), маємо глибокі й комплексні наукові дослідження журналістикознавців (І. Крупський, І. Михайлин, Н. Сидоренко, М. Тимошик, П. Федоришин), однак існує потреба поглиблення розуміння окремих аспектів проблеми, уточнення акцентів через можливість залучення до наукового обігу нових друкованих видань, появу нових фактологічних даних, коригування на цій основі певних історичних оцінок.

Завданнями статті є диференціація тематичних напрямів боротьби за утвердження державності України в демократично-національній пресі початку ХХ століття; окреслення проблемно-тематичних і жанрових конструктів пресової боротьби за утвердження української мови як важливого засобу націє- і державотворення; встановлення найефективніших форм висвітлення мовної проблематики, аналізу системи прийомів і засобів, використовуваних авторами й редакціями демократичних українських видань, зокрема щоденної безпартійної демократичної газети «Відродження», українських сатиричних журналів «Будяк», «Гедз», «Реп'яхи».

Викладення основного матеріалу

Століття тому, 1917 року, який став переломним в історії України, український народ вдався до третьої спроби побудувати незалежну державу. В результаті революційної активності українства на початку березня 1917 р. у Києві було створено Українську Центральну Раду, яка після повалення самодержавства перебрала на себе державну владу в Україні й проголосила низку демократичних свобод. Однак духовний поступ українства до державної незалежності відбувався в над-

звичайно важких умовах, проукраїнські сили зіштовхнулися, крім усього іншого, з низкою перешкод і проблем в освітній, культурно-інформаційній сфері: не було не тільки українських вищих навчальних закладів, а й початкових шкіл; аматорським був національний театр; не існувало системи українських періодичних видань, та й українська мова не стала вагомим чинником суспільного життя. Тому на початку століття надзвичайно важливу роль відігравала демократична преса — через брак власної національної школи саме вона, як вважав ще Є. Чикаленко (Чикаленко Є., 2001, с. 166), повинна була виховати «...й неграмотний сільський народ, і зросійщеного міського обивателя, і пана, який «бридиться літературною українською мовою». Д. Дорошенко вказував і на таке не менш епохальне завдання преси, як «...виробляти, творити — дуже обережно — нову газетну мову, на ґрунті мови народної й літератури» (Дорошенко Д., 1949, с. 87).

Після отримання першої звістки про російську революцію українці наївно сподівалися, що «...у вільній Росії буде задоволено всі законні права українського народу» (Дорошенко Д., Т. 1, 2002, с. 59). Голосно було продекларовано зняття усіх обмежень і заборон щодо українського друкованого слова — настав, як тоді думалося, період необмежених можливостей для розвитку преси, літератури, науки (Дорошенко Д., Т. 1, 2002, с. 279). Розпочалась активна діяльність, спрямована на національне відродження, творення національної культури, відкриття наукових, культурних, освітніх закладів.

Визвольні змагання кожної нації позначені певними особливими рисами. У визвольних процесах українського народу аж до початку революційних подій 1917 р. спостерігалось домінування культурницького напрямку: С. Єфремов у кореспонденції «На вершку національних досягнень (1917 рік на Україні)», зазначав, що на початку року національна свідомість виявляла себе «...тільки в попиті на українську книжку, що враз спустошив полиці українських книгарень. У чомусь активному вона себе ще не виявляла» (Нова Рада. — № 220 — 31 грудня 1918 р. — С. 3). Та вже за кілька днів ситуація змінилася. Розмах національного піднесення здивував навіть багатьох українців. Починається період, який характеризується залученням до суспільного життя широких верств населення; формуванням національної самосвідомості; пробудженням почуття гідності у народу, гордості за своє минуле й віри у майбутнє (Дорошук Н. О., 1995, с. 77).

У жовтні 1917 року відбувся більшовицький переворот, засуджений усією українською пресою. Перед українськими часописами постало завдання викриття демагогії більшовиків. Відразу після перевороту й наступного нападу більшовиків на Україну змінилися тон і стилістика пресових публікацій. Першими забили тривогу сатиричні журнали: «Гедз» відгукнувся віршем В. Самійленка «Спасенний винахід», у яко-

му йшлося, що найпереконливіший аргумент Смольного — багнети, адже для того, аби загальмувати крамольні ідеї й змусити всіх мислити однаково, треба «голови стинати» (Гедз. — 1917. — № 5. — С. 6). У № 3 журналу «Будяк» у 1917 р., на с. 8 у віршованому фейлетоні «У північній столиці» (автор — Сумний Грицько) знаходимо сатирично-дотепні характеристики різних політичних партій: російських есерів, російських ескеків-меншовиків, народних соціалістів, особливо лиховісною змальовується роль більшовиків.

Тема боротьби за утвердження державності України конкретизувалася в тогочасній демократично-національній пресі в таких тематичних напрямках: 1) відстоювання української мови як державної; 2) становлення української школи; 3) розвиток української культури; 4) відродження української церкви; 5) створення української армії; 6) формування української судової системи тощо.

Мовна проблема була особливо гострою — адже українцям доводилося обстоювати саме право на використання української мови. Контент-аналіз щоденної газети «Відродження», яка виходила в Києві 1918 року, засвідчив, що фактично в кожному її числі мовна тема була репрезентована різножанровими публікаціями: редакційною статтею, кореспонденцією, фейлетоном тощо. Редакційна колегія ідентифікувала своє видання як «...часопись поступову, безпартійну, яка буде заступати інтереси Української демократії», «буде освітлювати усі прояви життя політичного, громадянського, військового, фінансово-економічного і літературно-артистичного» (Відродження. — Ч. 6. — 3 квітня (21 березоля) 2018 р. — С. 1) (цитуючи тогочасні друковані видання орфографію й пунктуацію зберігаємо — авт.). Варто визнати, що газета намагалася відповідати своїй концепції. Авторами підкреслювався масштаб мовної проблеми і її значення для державного будівництва, акцентувалася увага на різних її аспектах.

Так, уже в числі 4 від 31 (18) «Березоля» в огляді «3 газет та журналів» (с. 2) небажання «інтернаціональних меншостей» використовувати українську мову як мову народу, на території якого вони «гостинно перебувають», було кваліфіковано як «хамство» (Відродження. — Ч. 4. — 31 (18) березоля 2018 р. — С. 1). Причому, проблема ускладнювалася страхом чи точніше — перестрашуванням, певних категорій громадян, від яких цього не чекали — так, у рубриці «По Україні» П. Михайлович тішився, що в українських регіонах «не чуто калужської словесності», однак коли «прийшли большевики, наші вчителі враз замінили українські підручники московськими» і «почали калічити дітей великоросійщиною»; «свою рідну мову вчителі виганяють з гімназії». Автор констатує, що на стінах залізничного вокзалу в Фастові «не побачите ні одної оповістки про нашу газету, видавництво, так наче ми не на Україні, а десь в Орлі, Калюзі», хоча, справедливо висно-

вує він, «наше — повинно бути нашим: і плакати, і оповістки, і кіоски, і все, все» (Відродження. — Ч. 7. — 4 квітня (22 березоля) 2018 р. — С. 4).

Як свідчать публікації у різних числах «Відродження», громадяни асоціювали Українську державу з українською мовою, тому брак її на вулицях великих міст давав підстави деяким скептично ставитися до самого факту реальності держави: «Яка це у вас українська держава? Навіть у столиці, Києві, ніде не можна почути вашої національної мови». Та автор кореспонденції «Що нам сказала «земля» рекомендує «меншостям з московським виговором» піти в «залю зібрання Губерніальної Народної Ради (Земство)». Там немає ніяких хитань, там дійсно почувають себе в Українській державі, відчувається тісний зв'язок із селом, з рідним народом. На думку автора, журналісти не використовують такої яскравої, образної, народної мови, яка лунає в Земстві. Висновком публікації є те, що побачити Українську державу можна не на Хрещатику й Подолі, а на селі, саме там «зараз кується Українська держава» — тобто саме з мовою пов'язується національна й державна ідентичність (Відродження. — Ч. 14. — 12 квітня (30 березоля) 2018 р. — С. 2). У цьому ж числі газети автор статті «Національне питання» («захований» під криптонімом «Н.Н.») обґрунтовує доцільність ведення діловодства в державних інституціях, в органах самоврядування однією мовою, а саме українською як державною, що не виключає використання представниками меншин своїх мов у зносинах з державними й автономними органами і не ставить український народ у привілейоване положення щодо використання політичних прав. Висновок публікації достатньо емоційний та виправдано безапеляційний: «держава з чисто національною закрускою, якою є українська республіка, має повне право домагатися, щоб її громадяни научились і розуміли українську мову» (Відродження. — Ч. 14. — 12 квітня (30 березоля) 2018 р. — С. 1). Автор іншої публікації також вважає, що «протівитися українізації — значить ставити колоди під ноги поступові і культурі», вказуючи на помітно негативну роль у цьому відношенні неукраїнських, насамперед, російських газет, що утруднюють роботу українського уряду (Відродження. — Ч. 26. — 26 (13) квітня 2018 р. — С. 1).

Та поступово публікації у цьому виданні засвідчують спад оптимістично-піднесеного національного настрою, вони передають паніку й розгубленість населення, зневіру в можливість Центральної Ради контролювати ситуацію, все частіше коментуються чутки про неминучі зміни не без зовнішнього втручання.

У числі 28 газети «Відродження» від 28 (15) квітня 1918 р. опублікований фейлетон «У трамваї». Автор, Микита Пазелко, описує випадок у трамваї, коли «пані в капелюсі», не задоволена тим, що якийсь урядовець читає українську газету «Соціаліст-Самостійник»: «Що це воно

за мова українська, відкіля вони її взяли?». Однак пані, як виявилось пізніше, не подобається не лише українська мова, а й «порядки на Україні», бо вона сама — «московка». Пасажири трамваю — торговці, селяни — запропонували їй зібрати речі й їхати до Московщини або дотримуватися українських порядків.

У кореспонденції «Урядова мова», надрукованій у числі 42 від 19 (6) травня 1918 р. цієї ж газети (автор — уже згадуваний нами «Н. Н.», який, очевидно, послідовно обстоював роль і значення української мови як державної), визнається: «Те, що в інших національних державах є річчю цілком зрозумілою і не творить предмету суперечок, у нас на Україні спричиняє труднощі — це справа урядової мови». Автором аналізується сприйняття української мови за часів Центральної Ради, коли активно здійснювалася українізація, і після її усунення — коли вороже ставилися до самої ідеї української державності, а отже — й до української мови. У публікації справедливо зауважується, що у вирішенні питання урядової мови мають братися до уваги як політичні (не повинні порушуватися політичні права більшості населення, 80% якого в Україні на той момент становили українці), так і технічні чинники (для зручності державного врядування слід домагатися використання лише однієї мови). Висновок публікації очевидний: «В Українській державі може бути тільки одна урядова мова і то мова українська. На тім становищі стоїть грамота гетьмана, де виразно признається за українською мовою характер мови державної. Цієї засади мусять держатися усі державні установи, хоч ще й нема формального закону» (с. 2).

Однак ситуація насправді не була такою райдужною, гетьманський уряд на початку своєї діяльності лише декларував прихильне ставлення до української мови, як і українства загалом, реалізуючи свої власні плани й задуми. Цей факт пізніше також знайде відображення в українських часописах досліджуваного періоду. Та й кількість публікацій у газеті «Відродження» на цю тему поступово зменшується.

Проте боротьба за українську мову тривала в різножанрових, емоційних і глибоких за змістом публікаціях авторів, які усвідомлювали її значення для утвердження державності й існування українства, в інших пресових органах. Деякі видання друкували гострі аналітично-публіцистичні матеріали із переконливою аргументованістю ролі мови як засобу державотворення й консолідації нації; інші — надавали перевагу українським художнім творам, які сприяли призвичаюванню читачів до української мови в різних сферах спілкування, зокрема в офіційному житті, формуванню її лексичного масиву; окремі газети час від часу подавали «словнички українських слів», «словники чужих та не дуже зрозумілих слів» (причому, до розряду незрозумілих найчастіше належали саме українські відповідники більш поширених російських).

Цікавими були форми відстоювання української мови, використувані українськими сатиричними виданнями, публікації в яких характеризувалися особливою емоційністю, експресивністю, гостротою й дотепністю. Тематично-змістовий діапазон був теж надзвичайно широким: від відображення загальної мовної ситуації, визнання мовних проблем самої преси до просвітницьких публікацій, популяризації навчально-лексикографічних джерел.

У другому десятилітті ХХ століття, в активний період державотворення, українською мовою виходило лише три часописи: «Гедз» (сатирично-гумористичний двотижневик; 1917–1918 рр., Київ), «Будяк» (тижневий журнал гумору й сатири, 1917 р., Київ), «Реп'яхи» (неперіодичний орган легкої сатири й гумору, 1918 р., Київ).

Видавців і редакторів сатиричних журналів, як і інших національно свідомих представників інтелігенції, не могло не турбувати панування російської мови в усіх сферах суспільного життя. У числі 5 «Гедза» за липень 1918 р., на с. 7 у рубриці «Відповіді редакції» читачеві Галичанинові на запитання «Де можна вивчитись московської мови?» відповідають: «Радимо Вам ходити щодня до наших міністерств», таким чином оцінюючи мовну ситуацію у владних органах.

Не кращою була ситуація і в інших інституціях. «Програмою науки в середніх школах на Україні новоявлених Українських Кадетів» (публікацією фейлетонного типу, надрукованою у журналі «Гедз» (ч. 5. — 1918 р. — С. 7), українська мова рішуче забороняється. Коли вчитель буде нею послуговуватися для пояснення учням, то «не дістане прибавки за обрусіння». Автори публікацій у сатиричних журналах, використовуючи багату систему виражальних прийомів і засобів та жанрових форм, констатували формальний підхід різних політичних сил до мовного питання, спекулювання ним політиками й урядовцями. Прикладом може бути сатирична мініатюра «До історії еволюції українських соціалістів» у тому ж числі журналу: «Нехай депутат... пообіцяє не підносити в сеймі усякі аграрні питання — се не біда, що він помовчить, за теж яке велике щастя ... написати на всіх поштових скринях виразно і — о радість — по-українськи «поштова скриня» (Гедз — Ч. 5. — 1918 р. — С. 7).

Усвідомлювали в редакціях сатиричних часописів і неготовність тогочасної української преси до виконання на належному рівні своїх важливих завдань і функцій через низку причин — як кадрового, так і фінансового й ідеологічного характеру.

У відповіді читачеві у рубриці «Відповіді редакції» у числі 5 «Гедза» (липень 1918 р., с. 7) редакція ремствує, що «не так-то тепер легко справно вилітати до читачів кожних два тижні, особливо мені, «Гедзові», переконаному українцеві, позаяк в Українській державі немає ні паперу, ні фарб (крім цензорських — червоних), ні гарних технічних

приладів для української преси, без яких літати ніяк не можливо, а по друге, коли б це і знайшлося, то, крім цього, зараз заведено у нашій державі, для нашої преси московську цензуру, а при ній далеко не полетиш...». Це ще раз засвідчує несаможиттєвість і безправність українців у власній державі.

У числі 5 «Гедза» (грудень 2017 р.) на с. 3, 6 вміщена сатирична мініатюра «Ялинкові дарунки "Гедза"», у якій сказано, що, «...поділяючи дарунки, «Гедз» дбав про найбільшу справедливість, аби кожному припало те, чого йому бракує». Дарунком пресі мали стати «словники й синтакси»; українським письменникам, поетам, музикам, художникам — пера, пензлі, атрамент і фарби, замість політики» (автор — Старий Гедз). Таким чином визнавалася необхідність щоденної напруженої роботи над стилістичною вправністю дописувачів української періодики для завоювання масового читача в умовах несформованості норм літературної мови, бідності її словника.

Своїм важливим завданням редактори й видавці сатиричної періодики вважали вироблення звички в українського читача до отримання інформації саме українською мовою. Промовистим є текст звернення до читачів, яке із номера в номер друкувалося і в журналі «Гедз», і в журналі «Реп'яхи»: «Українці! Вимагайте, щоб усюди — по їдальнях, ресторациях, кав'ярнях, вокзалах і т.д. — вам подавались українські часописи» («Реп'яхи», ч. 1, 1918 р., с. 3; «Гедз», ч. 4, 1918, с. 6 та ін.), яке виразно демонструвало проукраїнську позицію редакцій цих сатиричних часописів.

Слід зауважити, що мовне питання зазвичай висвітлювалося кожним із сатиричних видань уже в першому числі, таким чином визнавався один із пріоритетних тематичних напрямів друкованого органу.

У журналі «Будяк» (ч. 1, листопад 2017 р., с. 2) надруковано «Універсал редакції «Будяка» до Українського Народу, на Україні й поза Україною сущого», від 10 листопада 1917 року. У ньому «найкращі сини, ... від сел, від міст, від артистів-малярів і письменників, від вільнодумуючої інтелігенції» «заявили свою волю» так: «Хай буде Українське слово вільним! ... хай Народ Український на своїй землі має право сам заводити свою пресу. Хай сатиру і гумор на Україні репрезентує вселюдно, рівно і прямо наш друкований орган «Будяк». Називаючи його «органом вільної незалежної думки», вони підкреслювали, що ніхто краще за українців не може знати їхні потреби й виражати їхні інтереси, ніхто краще не знає, кого треба висміяти, а з кого поглузувати по-товариськи. Редакція визнає, що російські видавництва «бажали мати в своїх руках виключну монополію на гумор і сатиру на нашій землі», однак не схотіли «друкувати сатиричних журналів для нашого народу на його рідній мові». Ринок «перебуває в руках різних «Всемирних Юморів», «Стрекоз», «Пугачей» і «Будильников» — коли не

ворожих, то байдужих до українства. Та й прибутки від такої періодики осідають в російських банках».

Редакція ж «Будяка», йшлося в дописі, не може допустити занепад сатири й гумору в Українському краї. Визнаючи, що у «...сей скрутний час всесвітньої дорожнечі на папір і недостачі робочих рук» без фінансових засобів зарадити справі неможливо, редакція звертається до «...письменних людей сел і городів, усіх українських читалень і книгозбірень» з 1 грудня «...накласти на себе особливий податок «на рідну справу» і надсилати його в контору «Будяка» як передплату за журнал, перший після революції тижневий український сатиричний орган».

У числі 4 «Гедза» за листопад 1917 року, присвяченому критиці церковників, на с. 2–3 надруковано «Циркуляр Гедза до їх високопреподобій», у якому критикуються духовні отці (особливо «лівобережани», «слобожани» і «степовики») — носії чужої для українців ідеології, які скандували «нет, не било і бить не может!». Автор говорить про свято визволення «Матері-України» з-під кормиги московської і закликає їх навчитися «старої, досінодальної граматики церковно-слов'янського язика»; щонеділі виголошувати з кафедри проповідь доброю українською мовою, не домішуючи слів російських; видрукувати достатнім тиражем «Требник Петра Могили» й відновити всі знищені Москвою старі українські церковні звичаї; відновити по церквах спів українських «побожних пісень». Адже, йдеться у фейлетоні, настав «...такий час, що мужик все повинен второпати». Крім того, автор (Причепя) закликає їх перечитати «Старосвіцькі батюшки й матушки» Івана Левицького, називаючи твір корисною книгою.

Говорячи про те, що за Збручем є Галичина, автор пророкує: «Війна колись скінчиться... І з Червоної тої Руси сипне на вас викристалізована теологічно, здисциплінована національно і досвідчена в справах політичних, громадських і культурних ескадра митрополита Кир Андрея». Цей фрагмент є достатньо промовистим, адже в питаннях відстоювання українства наддніпрянці неодноразово шукали підтримки й прикладу в галичан, які перебували у той час у більш сприятливих умовах, демонструючи до того ж стійкість і рішучість у виборюванні своїх національних прав.

Цей мотив, зокрема, обігрується в мініатюрі під заголовком «Опыт и практика», вміщеній у числі 4 «Гедза» за квітень 1918 р. на с. 7 у рубриці «3 жартів життя». Вона побудована на протиставленні двох частин: у першій описується відмова галицьких українців їздити за квитками, надрукованими польською мовою (задля збереження поляками *stanposiadania* в Галичині), всупереч розпорядженню австрійського уряду. Галицькі українці через це «робили «авантури» залізничній адміністрації», грозилися їздити «зайцями», якщо ситуація не зміниться, і перемогли. У другій частині йдеться про те, що

натомість у Києві в Шкільній Окрузі пригрозили «авантюрою» комісаріату, коли там не підписуватимуть паперів до Міністерства освіти, по-російському писаних. І теж — перемогли!

Редакції українських сатиричних журналів достатньо прискіпливо ставилися до орфографічних і граматичних помилок у дописах читачів, вели на своїх сторінках просвітницьку діяльність, популяризуючи художні українські твори, навчальні й словникові видання.

Особливо чітко прочитувалося ставлення до означених проблем у вже згадуваній рубриці «Гедза» «Відповіді редакції». У числі 5 за грудень 1917 р. на с. 7 дописувачу О. Гармидерові на його «Пичатайте без анексій та контрибуцій, а то бросю писать Вам!», відповідають: «Навмисне не «напичатаємо»!.

У числі 2 в жовтні 1917 року на с. 7 читаємо відповідь Образливому Аноніму, який звертається з проханням припинити видання гострого сатиричного журналу. Редакція кепкує із його безграмотності: «„Припинити“, — як ви пишете (на машинці, щоб не викрили вас по почерку), — нашого «Гедза» ніяк не можемо. Призначено його для читачів вихованих і політично і по-громадянському. Отже, «Гедз» і вибачається, що потрапив не на адресу, а до вас». Проте автори продовжують, що не хочуть залишити без поради й цього дописувача (на нашу думку, не пересічного читача, а представника владної верстви, оскільки спілкується з редакцією із використанням друкарської машинки) — рекомендують йому «простудіювати хоч «Правописний словничок» Голоскевича».

Варто зауважити, що на початку ХХ століття вже розпочиналася робота над формуванням правописних норм української мови, що викликало до життя низку навчальних і лексикографічних джерел, які готувалися національно свідомими українцями в різних українських регіонах, насамперед університетських містах.

Про значення словників у вивченні мови переконливо говорив І. Огієнко: «Кожен, хто зве себе українцем, мусить конче мати в своїй хаті якогось підручного українського словника й частіш заглядати до нього, бо без цього літературної мови не навчитися». Користь читання словників, на його думку, насамперед полягає у тому, що воно «раз-по-раз доповнює нашого особистого словника, звичайно вбогого» (Огієнко І., 1949). І. Огієнко наводить найкорисніші, на його думку, словникові джерела: «Словар української мови», який збрала редакція журналу «Кіевская Старина» й упорядкував з додаванням власного матеріалу Б. Грінченко, у 4 т., Київ, 1909 р.; меншими, але добре складеними вважає «Словарь російско-украинскій», укладачі: М. Уманець (М. Ф. Комарів) і А (деська) Спілка, 1893–1898, у 4 т., Одеса–Львів, перевиданий 1924 р. в Берліні в одному томі; «Русско-малоросійскій словарь» Є. Тимченка, 2 т., Київ, 1897–1899 р.; «Російсько-український

словник», укладений С. Іваницьким і Ф. Шумлянським, у 2 т., виданий у Вінниці 1918 р., перевиданий у Ляйпцігу 1923 р. (Огієнко І., 1949).

Редакція, таким чином, рекомендувала читачеві одне з найперших і найкращих на той час українських словникових джерел. Укладачем словника був український мовознавець Г. Голоскевич, який, зокрема, досліджував говірки Поділля, пізніше працював у ВУАН. У роки навчання на історико-філологічному факультеті Петербурзького університету він був членом лінгвістичної лекції гуртка українознавства, яку очолював академік О. Шахматов. Крім того, Г. Голоскевич був одним із провідників українського національного руху в Петрограді, а пізніше, вже в Києві — членом Української Центральної Ради.

Перший свій правописний словник, який започаткував видання цього типу в Україні, «Український правописний словничок з короткими правилами правопису», Г. Голоскевич видав 1914 року. Пізніше той доповнювався й неодноразово перевидавався. Останнє, сьоме його видання (1930 р.) в радянській Україні вийшло в світ уже після арешту автора під назвою «Правописний словник». У 30-х рр. ХХ ст. словник заборонили, однак неодноразово перевидавали в діаспорі («Голоскевич Григорій Костьович», 2005).

Проте не завжди використання лексикографічних джерел було гарантією безпроблемного спілкування, особливо тими, хто українською послуговувався вряди-годи. У журналі «Будяк» (число 2, грудень 1917 р.) на с. 7 надруковано фейлетон під назвою «Лист до редакції». Читач журналу, за його словами «представник меншості», вивчав українську мову за книжкою В. Дубровського «Московсько-українська фразеологія». Фразеологічний пласт не дається йому з «першого підходу», оскільки потребує більш ґрунтовної підготовки мовця. Після недоречного вживання у розмові «з хорошою знайомою» фразеологізмів «поглядаєте зашморгом», «робити з губи халяву», «баляки підпустили» («не дотримати обіцянку», за В. Дубровським) змушений був «заломити чортові ковбасу» («зробити крюк у дорозі, змінити маршрут на більш довгий») й три дні «водив козу» («випивав»), після чого сидить «як у сливах» («не в своїй тарілці»).

Автором «Московсько-української фразеології. (Практичного підручника до вивчення української мови)», виданого в Києві 1917 р., одного із перших фразеологічних словників української мови, що містить багатий ідіоматичний пласт української мови, поверхове ознайомлення з яким стало причиною «халепи» «представника меншини», був відомий український лексикограф, пізніше співробітник ВУАН, репресований за сфабрикованою «справою СВУ», В. Дубровський (Енциклопедія Сучасної України. Т. 8. 2008). Подаючи класифікацію фразеологічних одиниць в аспекті проблеми перекладу, він зробив спробу передачі внутрішньої форми фразеологічних одиниць

російської мови через фразеологічні засоби української) (Московсько-українська фразеологія, 1917).

У числі 4 «Гедза» за листопад 1917, с. 7, також у рубриці «Відповіді редакції» для з'ясування значення слова «гедз» дописувачу рекомендують «розгорнути словник Б. Грінченка» і взагалі не «цуратися цієї корисної праці». Про важливість його для самоосвіти говорив і І. Огієнко (1949).

Час від часу різні сатиричні мініатюри зачіпали проблему перекладу з російської мови на українську (для прикладу: мініатюра «Найвищий авторитет» — про дзвінок українця до Генерального Секретаріату із запитанням, як українською буде «гололедиця», де відповівши «ожеледиця», допомогли розв'язанню суперечки із співрозмовниками («Будяк», ч. 1, листопад 2017 р., с. 9)), описували ситуації, коли недолугий переклад зумовлював непорозуміння у різних ситуаціях офіційного й приватного спілкування українців.

Вважаємо, що публікації в сатиричних виданнях також сприяли активному формуванню й лексичних норм української мови, збагаченню словника. Саме вживані в сатиричних текстах емоційні й експресивні лексичні засоби добре сприймалися й запам'ятовувалися пересічними читачами, потім поширювалися в масах. Наприклад, автор пародії «Перед III Універсалом» (До малюнка про «старі» часи на Україні) Комар із запорожських плавнів, у душі запорожців, які пишуть листа турецькому султанові, називає О. Керенського шайтаном кадетським, кухарем буржуйським, союзницьким попихачем, корниловським козолупом, Великої і Малої Росії некоронованим катом, англійським помийником, французьким грамофоном, римським Наполеоном, німецьким посміховищем, калединською шкапою, дарданнельською совістю тощо (Гедз. — Ч. 4. — Листопад 1917 р. — С. 5).

Однак вік сатиричних журналів був нетривалим, насамперед через безкомпромісність редакційних позицій і надзвичайну гостроту публікацій. 1918 року вийшов перший номер «Реп'яхів», передплата на який анонсувалася журналом «Гедз» таким чином: «Совітській владі на Вкраїні край, а через те — край і «соціалізації» передплатницьких чисел різних часописів на почтах. Тепер приймається передплата на неперіодичний орган легкої сатири і гумору «Реп'яхи» (ч. 4, 5 «Гедза», квітень, липень 1918 р, с. 7). Редакція у зверненні до читачів (с. 1) зауважувала, що перше число мало вийти раніше, але «...з огляду на большевистські свободи мусіло почекати, поки новітні халіфи на годину врочисто наживають п'ятами із столиці України».

Попри скептичні оцінки видання, підкреслення «беззубості» його сатири, що певною мірою таки відповідало дійсності, на його сторінках знаходимо й досить дошкульні матеріали викривального характеру.

Прикладом у тому ж першому числі (с. 3) може бути сатиричний вірш «Історія московської культури на Україні» (підзаголовок — «Замість декрета про вихід «Реп'яхів»), у якому аналізується відчутний вплив «культури» «старшого брата»: «тріщав у хлопа з праці пуп», «товкли його у десять ступ». Автор (псевдонім — Шершень) звертається до українського народу, яким «старший брат» орав, як волами:

Та хай мордує большевик,
Нехай тріщить з натуги спина,-
А ти здійми свій дужий крик,
Що ще не вмерла Україна,

закликаючи його «одкинути давнії страхи», «розтрити вщент московські мури», «спалити наслідки «братньої» культури».

Історія «Реп'яхів» була недовгою — уже в числі першому на с. 15 було вміщено повідомлення такого змісту: «З огляду на те, що т.т. поштові чиновники перенялися большевизмом і конфіскують у власність передплатницькі числа «Гедза» і через се видання періодичного органу стає неможливим, «Гедз» оголошує: не приймається передплата на неперіодичний орган легкої сатири «Реп'яхи». Редакція радить слідкувати за виходом і купувати часопис на вокзалах, у кіосках, в книгарнях і у дрібних продавців». Число 2 таки побачило світ, і вже на с. 14 було вміщене оголошення про передплату на «Реп'яхи» (передруковане із ч. 4, 5 «Гедза», квітень, липень 1918 р, с. 7). Проте наступних номерів нами не виявлено.

Висновки

Отже, аналіз українських друкованих періодичних видань початку ХХ століття дає підстави розглядати завдання боротьби за утвердження української мови в усіх сферах суспільного життя, роботу над її збагаченням, формуванням і запровадженням в масовий обіг літературних, популяризацію кращих зразків художньої й навчальної літератури, лексикографічних праць як один із пріоритетних проблемно-тематичних напрямів української демократичної преси. З'ясовано, що особливі форми і прийоми для виконання цього завдання напрацьовані авторами (серед яких було багато письменників, публіцистів) українських сатиричних журналів, які попри свою нетривалу історію мали помітний вплив на формування українського читача й загалом на розвиток українського інформаційного простору.

У майбутньому потребуватиме наукового аналізу медійна репрезентація таких проблемно-тематичних складових революційно-державницького руху, як розбудова української школи (зокрема, і вищої), розвиток культурно-мистецьких напрямів, створення української армії, відродження української церкви, формування української судової системи.

ЛІТЕРАТУРА

- Будяк : тижневий журнал гумору і сатири (1917). Київ. № 1–3.
- Відродження : щоденна безпартійна демократична газета (1918). Київ.
- Віктор Григорович Дубровський. (2008). *Енциклопедія сучасної України*. Т. 8. Дл - Для (с. 429). Київ: Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України.
- Гедз : український гумористично-сатиричний двохтижневик. 1917–1918.
- Голоскевич Григорій Костьович. (2005). *Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України — 75. 1930–2005: матеріали до історії* (В. Г. Скляренко, Відп. ред.) (с. 368). Київ: Довіра.
- Дорошенко, Д. *Історія України 1917–1923 рр.* : в 2 т. : документально-наукове видання. Т. 1. Доба Центральної Ради. (2002) (К. Ю. Галушко, Упоряд.). Київ: Темпора.
- Дорошенко, Д. (1949). *Мої спомини про давнє-минуле (1901–1914)*. Вінніпег. 1949. 167 с.
- Дорошук, Н. О. (1995). Роль української преси Наддніпрянщини в розвитку національно-визвольного руху в роки Першої світової війни. *Українська періодика: історія і сучасність : доп. та повідом. Третьої Всеукр. наук.-теорет. конф., 1995, 22–23 груд.* (М. М. Романюк, Відп. ред.) (с. 77–79). Львів.
- Зикун, Н.І. (2017). Сатирична публіцистика періоду Української революції: еволюція проблемно-тематичних домінант. *Образ : науковий журнал*. (Н. Сидоренко, В. Садівничий, Ред). Суми ; Київ: Сумський державний університет : Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка. Вип. 3 (25), с. 27–38.
- Московсько-українська фразеологія. (1917). Взято з <https://archive.org/details/dubrov1917/page/n17>.*
- Нова Рада* : щоденна політична, економічна і літературна газета. (1918, Груд. 31, № 220). Київ.
- Огієнко І. (1949). *Історія української літературної мови*. Вінніпег. Взято з litopys.org.ua/ohukr/ohu25.htm <http://litopys.org.ua/ohukr/ohu.htm>
- Реп'яхи* (1918). Київ, № 1 – 2.
- Чикаленко Є. Щоденник (1907–1917). *Матеріали з історії національної журналістики Східної України початку ХХ ст.* Уклад. Н. М. Сидоренко, О. І. Сидоренко. Київ : Дослідницький центр історії української преси, 2001. С.160–212.

REFERENCES

- Budiak : tyzhnevyy zhurnal humoru i satyry [Budiak: weekly magazine of humor and satire.]. (1917). Kyiv. № 1–3 [in Ukrainian].
- Chykalenko, Ie. (2001). Shchodennyk (1907–1917). *Materialy z istorii natsionalnoi zhurnalistyky Shkhidnoi Ukrainy poch. XX st.* [Materials on the history of national journalism of Eastern Ukraine at the beginning of XX century] (pp. 160–212). (N. M. Sydorenko, O. I. Sydorenko, Eds). Kyiv: Doslidnytskyi tsentr istorii ukrainskoi presy [in Ukrainian].
- Doroshenko, D. (2002). *Istoriia Ukrainy 1917–1923 rr.* : v 2 t. : dokumentalno-naukove vydannia. T. 1. Doba Tsentralnoi Rady [History of Ukraine 1917–1923: in 2 vols.: documentary and scientific edition. Vol. 1. The time of the Central Council] (K. Iu. Halushko, Ed). Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
- Doroshenko, D. (1949). *Moi spomyuny pro davnie-mynule (1901–1914)* [My memories of the old past (1901–1914)]. Vinnipeh [in Ukrainian].

- Doroshchuk, N. O. (1995). Rol ukrainskoi presy Naddnyprianshchyny v rozvytku natsionalno-vyzvolnoho rukhu v roky Pershoi svitovoi viiny. *Ukrainska periodyka: istoriia i suchasnist : dop. ta povidom. tretoi Vseukr. nauk.-teoret. konf., 1995, 22–23 hrud* [Ukrainian periodicals: history and modern times: reports and the materials of the Third All-Ukrainian scientific theoretical conference, 1995, December 22-23]. (1995). (p. 77–79). Lviv [in Ukrainian].
- Gedz*: ukrainskyi humorystychno-satyrychnyi dvoktyzhnevnyk [Gedz: ukrainian humorous satirical fortnight journal]. 1917–1918 [in Ukrainian].
- Holoskevych Hryhorii Kostovych. (2005). In *Institutu movoznavstva im. O. O. Potebni NAN Ukrainy — 75. 1930–2005: materialy do istorii* (V. H. Skliarenko, Ed.) (p. 368). Kyiv: Dovira [in Ukrainian].
- Moskovsko-ukrainska frazeolohiia [Moscow-Ukrainian phraseology] (1917). Retrived from <https://archive.org/details/dubrov1917/page/n17> [in Ukrainian].
- Nova Rada : shchodenna politychna, ekonomichna i literaturna hazeta [Nova Rada: political, economic and literary daily]. (1918, December 31. № 220). Kyiv [in Ukrainian].
- Ohiienko, I. (1949). Istoriiia ukrainskoi literaturnoi movy [History of the literary Ukrainian language]. Vinnipeh. Retrived from litopys.org.ua/ohukr/ohu25.htm <http://litopys.org.ua/ohukr/ohu.htm> [in Ukrainian].
- Repiakhy* [Burdocks]. (1918). Kyiv. № 1–2 [in Ukrainian].
- Vidrodzhennia* : shchodenna bezpartiina demokratychna hazeta [Vidrodzhennia: daily non-party democratic newspaper]. (1918). Kyiv [in Ukrainian].
- Viktor Hryhorovych Dubrovskiy. (2008). In *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy* [Encyclopedia of modern Ukraine] (Vol. 8. D1 – Dlia) (p. 492). Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Zykyun, N. I. (2017). Satyrychna publitsystyka periodu Ukrainskoi revoliutsii: evoliutsiia problemno-tematychnykh dominant [Satirical publicism of Ukrainian Revolution Times: evolution of problem and thematic dominant]. *Obraz : naukovi zhurnal*; Sumy; Kyiv : Sumskiy derzhavnyi universytet : Instytut zhurnalistyky KNU imeni Tarasa Shevchenka. Vyp. 3 (25), p. 27–38 [in Ukrainian].